

УДК 323.21

МЕХАНІЗМИ ЦІННІСНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ В СИСТЕМІ ПОЛІТИКО-АДАПТИВНИХ ВІДНОСИН

Олексій Карп'як

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
кафедра політології та права
вул. Графська, 2, 16600, м. Ніжин, Чернігівська обл., Україна*

Досліджується комплекс ціннісно-нормативних засобів що забезпечують можливості самореалізації особистості на рівні адаптивного відношення «суспільство – держава – політична система».

Визначено систему політико-ідеологічних норм і цінностей, які формують політичний інтерес, що детермінує різні форми спрямованості адаптивної поведінки та діяльності суб'єктів політики, зокрема особистості у задоволенні власних політичних потреб та інтересів. Діалектика взаємозв'язку політичних інтересів і політичних ідеалів особистості істотним чином обумовлює її політико-адаптивні можливості.

З'ясована ідеологічна складова механізмів ціннісної орієнтації, її суспільно-функціональна значущість для адаптивного позиціонування особистості у багатовимірному політико-культурному середовищі.

Аналізуються роль і значення політичних інститутів у формуванні системи ціннісних орієнтацій, які визначають і стимулюють адаптивну спрямованість поведінки та діяльності особистості.

Схарактеризовано механізми самооцінки та самопізнання на особистісному рівні, а також система когнітивних чинників та вимог, що зумовлюють раціональне самовизначення особи в системі політичних відносин, з подальшою самоактуалізацією власного місця і значущості в суспільно-політичному середовищі.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, політична адаптація, політичні цінності, політична ідеологія, політичний інтерес, політичне самопізнання.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується зміною системи політичних цінностей, її трансформації з площини одновимірних цінностей в систему багатовимірних, багатовекторних, плюралістичних цінностей і орієнтацій адекватних потребам і інтересам як особистості, так і суспільства.

Розвиток системи політичних цінностей і орієнтацій в українському суспільстві характеризується динамікою постійних змін, що зумовлюється не тільки наявністю суперечливих стрижневих комплексів політичних цінностей – традиційних та інноваційних, але й умовами їх формування, тривалими соціально-політичними кризами, трансформацією політичних інститутів демократії на національному й регіональному рівнях.

Потреба у формуванні інноваційних суспільно-значущих політичних цінностей і орієнтацій, наукового осмислення їх на теоретичному і прикладному рівнях, активізувала наукові пошуки вітчизняних і закордонних дослідників.

Так, теоретико-методологічні основи аналізу процесів трансформації ціннісних орієнтацій у сучасному кризовому суспільстві розкриваються у працях вітчизняних науковців Михальченко М.І., Горелов М.Є, Гриневиц В.А., Ковалевський В.О., Кучеренко І.М., Мандебура-Нога О.С., Рябчук М., Шайгородський Ю.Ж., Шевченко О.К., Злобіної О.Г, Тихоновича В.О. та інших.

Систему політико-ідеологічних норм і цінностей, як складових механізмів ціннісної орієнтації досліджують Г.В. Щекін, І.Н. Міхеєва, Л. Губернський, Є.А. Осічнюк,

В.Е. Давидович, Е.В. Золотухіна-Аболіна та інші. Політико-правовий і моральний аспект ціннісних орієнтацій особистості у політичній діяльності охарактеризований в наукових дослідженнях Л.Я. Гозман, О.Б. Шестопап, Г.В. Сімченко, О.В. Андрієнко, Л.С. Воробйова, І.І. Чудінова та інших, які пояснюють необхідність перегляду теперішніх цінностей і формування нових в умовах соціально-політичних трансформацій.

Звертаючись до аналізу проблеми адаптації особистості за умов демократичних перетворень в сучасному суспільстві важливі наукові доробки закордонних дослідників, які обґрунтовують взаємовідносини особистості з інститутами влади з позицій нормативно-ціннісного підходу, що безумовно є значущим і визначальним фактором процесу політико-адаптивних відносин особистості та держави. Для дослідження даної проблематики важливе значення мають наукові роботи Р. Мертона, Т. Парсонса, Р. Даль, Е. Дюргейм, Х. Джон Хеллоуелл, Д. Кін, А. Лейпхарт, М. Мосс та інших.

Дані напрями дослідження, виходячи з зазначених джерел, є методологічним підґрунтям для наукового дослідження політико-адаптивних механізмів ціннісної орієнтації, їхніх структурно-змістових особливостей в умовах реформування суспільно-політичного життя.

Враховуючи вищезазначене, виникає необхідність теоретико-методологічного визначення аксіологічних особливостей процесу політичної адаптації в умовах трансформації системи суспільно-політичних відносин, що і зумовило мету дослідження.

Потреба в розгляді механізмів ціннісної орієнтації особистості, в першу чергу, визначена необхідністю наукового обґрунтування її діяльного відношення в системі складних політичних явищ і процесів на сучасному етапі розвитку суспільства. Орієнтація особи в системі політичних цінностей дозволить їй визначитися як в змістовній спрямованості, так і в характері її адаптивного відношення до політичної системи. Наскільки демократична держава і політична система в цілому зацікавлені в залученні особи до політичних цінностей, що вже існують або створюються, настільки залежатиме міра її відношення до політичного життя суспільства, а також готовність всіх суб'єктів політики до взаємної адаптації з метою досягнення відносної стійкості та оптимізації системи політичних відносин. Орієнтація на ціннісний чинник у встановленні взаємоадаптивних відносин особи з державою, політичною системою можлива тільки за наявності в суспільстві достатніх політичних гарантій, прав і свобод у волевиявленнях кожного суб'єкта політики. В першу чергу, це визначатиметься політичним режимом, який є істотним чинником як для процесу політичної соціалізації та адаптації зокрема.

Важливими складовими механізмів ціннісної орієнтації на особистісному рівні, на наш погляд, є механізми самооцінки та самопізнання особистістю власного місця і значущості в соціополітичному доквіллі.

Діяльність механізмів самооцінки та самопізнання в системі факторів, що обумовлюють політичну адаптацію, базується на формуванні певної системи знань особистості про політику і політичні процеси.

Ця система, у свою чергу, визначається:

- загальним рівнем розвитку політичної свідомості особистості;
- відповідною системою політичних уявлень, норм і цінностей;
- конкретним теоретичним і практичним знанням про політичну систему, політичну ідеологію, про діяльність політичних організацій, інститутів тощо;
- соціально значущим політичним досвідом, а також навичками, засобами та способами політичної реалізації;
- системою політичних, правових, моральних та інших норм регулювання відносин особистості з суспільством, з політичною системою і державою.

Цей неповний перелік вимог до певного рівня політичної свідомості особистості дає нам право говорити про ефективний вплив особистості на політику, формувати достатні механізми з її адаптації до системи політичних явищ і процесів у суспільстві, які знаходяться в процесі розвитку. На цьому початковому етапі адаптування особистість намагається зіставляти власну систему оцінок в аналізі тих чи інших політичних подій з офіційно визнаною системою оцінок у політиці. Відразу слід зауважити, що якість оцінки особистістю політичних подій матиме, в основному, персоніфікований характер, оскільки паралельно цій дії здійснюватиметься й інша, не менш важлива – дія самооцінки та самопізнання себе як суб'єкта політики.

У свою чергу в діяльності механізмів самооцінки та самопізнання, які обумовлюють політичну адаптацію особи, в певній мірі зацікавлені різні політичні інститути та організації й, в першу чергу, держава. Державні політичні інститути влади для досягнення консенсусу у суспільно-політичних відносинах формують власну систему оцінок і норм поведінки з подальшим донесенням їх до кожної конкретної особи. Політико-адаптивна діяльність особи таким чином формується в певному політичному полі, відкидається стихійність і невизначеність у виборі власної позиції у відношенні до тих або інших політичних процесів в умовах побудови правової демократичної держави. Державні та інші політичні інституції більшою мірою зацікавлені в тому, щоб відносини в політиці мали конструктивний характер, а це, у свою чергу, передбачає формування у особи здатності до самооцінки та самоаналізу різноманітних політичних подій.

Завдяки дії механізмів самооцінки та самопізнання особистість буде вимушена формувати напрямок власної політичної діяльності відповідно до знань, які вона отримуватиме безпосередньо у процесі адаптації, керуючись при цьому внутрішніми мотиваційними установками на адаптацію.

Дія даних механізмів дозволяє особистості, яка адаптується у політиці, вибірково підходити до аналізу та оцінки політичних явищ. Вибірковість дасть змогу уникнути надмірної невизначеності особистості у швидко змінюваних політичних ситуаціях і дасть змогу зосередитися в діях на основних ключових моментах політики, що, у свою чергу, вплине на якість самої адаптації.

Механізми ціннісної орієнтації на рівні адаптивного відношення «особистість – політична система – держава» починають спрацьовувати лише тоді, коли інституційні засоби співвідносяться як один з одним, так і з іншими засобами, що є в розпорядженні суспільства.

Коли ж відбувається розмежування засобів, які забезпечують дію механізму ціннісної орієнтації особистості у політиці, то ми маємо невідповідність між нормативними та особистісними ціннісними орієнтаціями.

Особистість в такій ситуації здатна не тільки оцінювати політичні обставини, що склалися, але й приймати відповідні рішення. Ефективність прийнятих особистістю рішень здебільшого залежатиме від того, наскільки вона здатна творчо маніпулювати, конструювати в системі засобів. В цілому, механізм ціннісної орієнтації має формувати політичну свідомість особистості відносно її практичної реалізації.

Особливого значення набувають механізми ціннісної орієнтації в процесі адаптування особистості до системи політико-ідеологічних цінностей.

При цьому слід сказати, що усвідомлення і сприйняття системи цінностей визначається особистісними інтересами, потребами та суспільно-значущими ідеалами. Політичний інтерес детермінує загальну спрямованість пізнавальної діяльності особистості й полягає, на наш погляд, не тільки в розкритті змісту того або іншого предмета задоволення політичних потреб, але й в висвітленні політичних умов буття, від яких залежить

наявність або відсутність можливостей для повнішої реалізації тих самих потреб. В даному випадку слід розглядати політичний інтерес як усвідомлення цієї потреби в складній системі різного роду опосередкування.

У такому випадку особистість адаптується згідно зі своїми потребами та інтересами, в межах наданих політичних свобод з боку держави. У неї з'являється почуття самодостатності в політиці, формується здатність до творчого конструювання власної політичної діяльності. На основі самостійного глибокого й творчого аналізу реальних політичних явищ і процесів формується така особлива риса характеру, як відповідальність за процеси й результати власної політичної діяльності. Політико-адаптивна діяльність особистості в демократичному суспільстві підпадає під суспільну й державну систему оцінок. Оцінно-ціннісні характеристики політичної адаптації особистості чітко базуються на знанні законів, на моральних підвалинах, на політико-культурних традиціях суспільства.

У політичному інтересі, в знятому вигляді, повинні бути присутні не тільки сутнісні характеристики змісту результатів політичного пізнання, що склався у процесі суспільно-історичної практики, але й ідеологічно як певна програма конкретних дій особистості по перетворенню всієї системи політичних відносин.

Політичний інтерес в пізнанні нерозривно пов'язаний з політичним ідеалом (хоча повного збігу між ними немає і бути не може). Дійсно, якщо інтерес – це мотив конкретної діяльності людей по реалізації та перетворенню тих або інших сторін політичного життя, то ідеал – цілепокладання цієї діяльності й, в першу чергу у сфері духовного життя, де співвідносяться тимчасові параметри її проходження (минуле, теперішнє часове, майбутнє), обумовлюється програма можливої зміни та розвитку явищ в майбутньому, прогнозується критерії оцінок. І, нарешті, політичний ідеал (в певному значенні слова) – це той же інтерес, але орієнтуючий особисту діяльність не на задоволення потреб сьогодення дня, а на організацію волі, розуму, практичного і теоретичного досвіду на задоволення можливих політичних потреб особистості в майбутньому. Штучне «розведення» в різні боки інтересу та ідеалу, або недооцінка значущості одного з них, веде до обмеження пізнавальних можливостей особистості. З цього виходить, що саме принципові положення і вимоги, що містяться в політичних інтересах і ідеалах, повинні, на нашу думку, спочатку визначати спрямованість процесу розвитку політико-адаптивної діяльності особистості.

Отже, політичні інтереси та ідеали, як складові ідеології, пронизують всі форми суспільної свідомості, і є інтегрованим їх виразом. Якщо ж говорити про політичну ідеологію, то вона, у свою чергу, представлена двома рівнями – повсякденною політичною свідомістю (тут спостерігається безпосередній зв'язок буденної політичної свідомості з політичною психологією) і теоретичною політичною свідомістю (політичні погляди, ідеї, теорії, принципи тощо). Звідси випливає і те, що особистість має адаптуватися до кожного з цих рівнів політичної ідеології, має увійти в систему буденних політичних уявлень, засвоїти психологічні установки в політичній поведінці, враховувати систему оцінок і цінностей буденних уявлень про політику, а також вміти розбиратися в складному змісті політичних ідей, теорій, щоб бути необхідною, потрібною у політиці. Щоб це дійсно стало можливим, і особа могла визначитись у прийнятті тих або інших ідеологічних установок і успішно адаптуватися до політики, необхідно з боку політичної системи, держави виробити загальні концептуальні положення, що до визначення поняття «політична ідеологія» і її змісту, так і для встановлення її практичної значущості в системі інших ідеологій.

На жаль, доводиться констатувати той факт, що із визначенням політичної ідеології, і з виявленням її специфічної практичної значущості, спостерігаються істотні розбіжності в судженнях в сучасному політичному знанні. Це негативним чином позначається на визна-

ченні ідеології, зокрема політичної, що, найголовніше, негативно відбивається на політико-адаптивних можливостях кожної конкретної особи.

Адаптуючись до ідеологічних і політичних цінностей, особистість, передусім, засвоює комплекс способів та засобів, що напрацьований за її участі, усвідомлює себе активним суб'єктом політичної життєдіяльності. В рамках політичної ідеології особистість передусім адаптується до її цінностей, оскільки вони є результатом цілеспрямованої свідомої діяльності людей у політиці й виражають ті чи інші потреби та інтереси різноманітних верств суспільства.

Адаптивні дії особистості за умов політичної ідеології мають бути спрямованими на закріплення цілісності ідеологічної свідомості та ідеологічної практики, на вдосконалення їх змісту і форми.

Особистість адаптується з позицій творчої діяльності, надаючи політичній ідеології достатню стійкість, і, врешті-решт, щоб ідеологія могла бути прийнятою у суспільстві та виступала своєрідним орієнтиром як у політиці, так і в усіх галузях людської життєдіяльності. Якість адаптованості особистості до політичної ідеології буде безпосередньо виступати у якості самої ідеології.

На наш погляд, ця група механізмів є центральною, оскільки завдяки їм особистість здатна максимально адаптуватися до політичного середовища. Особистість адаптується до політичного довкілля зважаючи на багатоманітність його рис і сторін, а також безпосередньо до сутності тих чи інших політичних явищ і процесів. Зазначені механізми адаптації вимагають від особистості максимального розумового напруження, у якому адаптивний процес постає як мінлива послідовність логічно пов'язаних між собою узагальнень щодо аналізу конкретних політичних подій. Механізми такого порядку доводять адаптивний процес до максимального логічного виразу у мисленні, готують перехід особистості з площини раціонального аналізу у площину практичних політичних дій. Особистість не тільки логічно осмислює певні політичні процеси, відображаючи їх з боку суттєвих зв'язків та відносин, але, адаптуючись, добудовує, видозмінює, виявляє власну згоду чи незгоду, створює власну модель уявлення про них. Завдяки застосуванню цих механізмів досягається ефект всеосяжної дії особистості відносно адаптуючого політичного об'єкта.

В сучасних умовах процес адаптування особистості до політичних явищ в першу чергу, обумовлений недостатньою стійкістю самої політичної системи, безліччю політичних декларацій стосовно демократичних змін, та й самі особистість і суспільство представлені системою різнопланових соціально-політичних інтересів і цінностей, що орієнтують на вибір тієї чи іншої політичної системи (тоталітарної, перехідної, посттоталітарної). При цьому політичною системою активно використовується весь наявний у її арсеналі комплекс засобів, методів. Це перш за все економічні, соціально-політичні, організаційні, правові, психологічні та ідеологічні чинники.

Політичні концепції й доктрини, вироблені політичною системою, повинні, передусім, виражати інтереси особистості й одночасно бути орієнтованими на реалізацію політичних цілей, завдань, ідеалів. Така орієнтація усуває розрив, що може утворитися у відносинах особистості з політичною системою й, зокрема, між формально чинними нормами й принципами в адаптуванні та реально сформованою політичною практикою. Саме політична практика задасть нові напрямки в адаптивних відносинах особистості відносно системи й навпаки.

Таким чином, соціально-політична практика показує, що як від держави, так і від особистості необхідні спільні зусилля по формуванню і засвоєнню політичних цінностей. Держава повинна не тільки демонструвати, декларувати демократичні політичні цінно-

сті в окремі періоди політичного життя суспільства – вибори, референдуми, але й стимулювати посередництвом інститутів політичної системи: політичні партії, засоби масової інформації, громадянські організації, – засвоєння політичних цінностей з метою залучення особистості до політичних процесів. Найважливішим у взаємоадаптивному процесі є його об'єктивізація з боку держави, де інтереси та потреби особистості, перш за все соціально-економічні, мають бути змістом і предметом діяльності інститутів державної влади. Формальне проголошення, закріплення демократичних засад, цінностей в діяльності влади неминуче призводить до знеособлення політичного процесу, як наслідок формується у свідомості громадян зневіра до державних інституцій, відповідальних за соціально-політичне реформування сучасного суспільства.

Держава повинна сприяти створенню умов для належного сприйняття особою наявної соціально-політичної системи і її цінностей. Від того, як буде зорієнтована особа на прийняття тих або інших політичних цінностей, на формування конкретних норм поведінки в політиці, стане залежати вся система політичних відносин в суспільстві.

Список використаної літератури

1. Адаптація України до переходу світ – системи від одно – до багато – полносності : аналітична доповідь / за ред. М. Михальченка. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 120 с.
2. Ануфрієва Н.М. Внутрішній конфлікт і амбівалентність особистості в умовах суспільної кризи. *Вісник Київського ун-ту ім. Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка*. Вип. 3. Київ, 1997. С. 35–42.
3. Боринштейн Е.Р. Система ценностных ориентаций личности в условиях социально-культурной трансформации. *Грані*. 2004. № 3. С. 95–100.
4. Культура. Идеологія. Особистість : Методолого-світогляд. аналіз / Губернський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Київ : Знання України, 2002. 580 с.
5. Особистість сьогодні : адаптація до суспільної нестабільності / О.Г. Злобіна, В.О. Тихонович. Київ : Ін-т соціології НАН України, 1996. 100 с.
6. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності. *Історичні причини та політичні наслідки*. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.
7. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / авт. Колектив : М.І. Михальченко (керівник) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. 336 с.
8. Суспільні інтереси в Україні : груповий вимір, зміст, шляхи узгодження : аналітична доповідь / за ред. О.М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016. 192 с. ISBN 978-966-02-8178-3
9. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації особистості : формалізована модель цілісного, багатоаспектного аналізу. *Соціальна психологія*. 2010. № 1(39). С. 94–106.
10. Україна : шлях до консолідації суспільства : національна доповідь / ред. кол.: С.І. Пирожков, Ю.П. Богуцький, Е.М. Лібанова, О.М. Майборода та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2017. 336 с.

MECHANISMS OF VALUE ORIENTATION IN THE SYSTEM OF POLITICAL-ADAPTIVE RELATIONS

Oleksii Karpyak

*Nizhyn State Mykola Gogol University,
Department of Political Science and Laws
Grafskaya Str., 2, 16600, Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine*

The complex of value-normative means providing the possibility for the self-realization of individuals at the level of adaptive attitude "society-state-political system" is studied.

The system of political and ideological norms and values that forms the political interest, which determines different forms of orientation of adaptive behavior and activities of policy actors in general and individuals in particular in satisfying their own political needs and interests is defined. The dialectic of the interconnection between political interests and political ideals of an individual substantially determines its political and adaptive opportunities.

The ideological component of the mechanisms of value orientation, its socio-functional significance for the adaptive orientation of an individual in the multidimensional political and cultural environment is determined.

The role and importance of political institutions in the formation of the value orientation system determining and stimulating the adaptive orientation of an individual's behavior and activity are analyzed.

The mechanisms of self-evaluation and self-knowledge on the personal level, as well as the system of cognitive factors and requirements that determine the rational self-determination of a person in the system of political relations, with subsequent self-actualization of their own place and significance in the socio-political environment are characterized.

Key words: value orientations, political adaptation, political values, political ideology, political interest, political self-knowledge.